

संकुसुको यामायनः। १-४ मृत्युः, ५ धाता, ६ त्वष्टा, ७-१४ पितृमेधः, १४ प्रजापतिर्वा। त्रिष्टुप्, ११
प्रस्तारपङ्क्तिः, १३ जगती, १४ अनुष्टुप्

परं मृत्यो अनु परेहि पन्था यस्ते स्व इतरो देवयानात्।

चक्षुष्मते शृण्वते ते ब्रवीमि मा नः प्रजां रीरिषो मोत वीरान्॥ १०.०१८.०१

मृत्यो। यः। ते- तव। स्वः- स्वभूतः। देवयानात्। इतरः- अन्यः। तम्। परम्- अन्यम्।
पन्थाम्- मार्गम्। अनु परेहि- पराङ्मुखो गच्छ। चक्षुष्मते- पश्यते। शृण्वते। ते- तुभ्यं
मरणाधिदैवताय। ब्रवीमि- वदामि। नः- अस्माकम्। प्रजाम्- सन्ततिम्। उत- अपि च। वीरान्।
मा रीरिषः- मा हिंसीः॥१॥

मृत्योः पदं योपयन्तो यदैत द्राघीय आयुः प्रतरं दधानाः।

आप्यायमानाः प्रजया धनेन शुद्धाः पूता भवत यज्ञियासः॥ १०.०१८.०२

मृत्योः पदम्- मरणम्। योपयन्तः- वर्जयन्तः। प्रतरम्- प्रकृष्टतरम्। द्राघीयः- दीर्घम्। आयुः।
प्रतरम्- प्रकृष्टतरम्। दधानाः- धृतवन्तः। यत्- यदा। ऐत- देवयानेन पथा गतवन्तः। तदा।
प्रजया- सन्तत्या। धनेन- संपदा। आप्यायमानाः- वृद्धाः। यज्ञियासः- पूजार्हाः। शुद्धाः। पूताः-
पवित्राः। भवत॥२॥

इमे जीवा वि मृतैराववृत्रभूद्भद्रा देवहूतिर्नो अद्य।

प्राञ्चो अगाम नृतये हसाय द्राघीय आयुः प्रतरं दधानाः॥ १०.०१८.०३

इमे- एते। जीवाः- जीवन्तः। मृतैः। वि आववृत्रन्- व्यावृत्ता भवन्तु। अद्य- इदानीम्। नः-
अस्माकम्। देवहूतिः- देवाह्वानम्। भद्रा- कल्याणम्। अभूत्- अस्तु। द्राघीयः- दीर्घम्। आयुः।
प्रतरम्- प्रकृष्टतरम्। दधानाः- धारयन्तः। नृतये- नर्तनाय। हसाय- हसनाय। जीवने मोदायेति
भावः। प्राञ्चः- प्राङ्मुखाञ्चनाः। अगाम- गच्छेम॥३॥

इमं जीवेभ्यः परिधिं दधामि मैषां नु गादपरो अर्थमेतम्।

शतं जीवन्तु शरदः पुरूचीरन्तर्मृत्युं दधतां पर्वतेन ॥ १०.०१८.०४

जीवेभ्यः- जीवितेभ्यो मनुष्येभ्यः । इमम्- एनम् । परिधिः- मृत्योः परिधानभूतं स्थैर्यम् । दधामि- निदधामि । एषाम्- एतेषां मध्ये । अपरः- अन्यो जीवितो मनुष्यः । एतमर्थ- एनं मृत्युम् । मा गात्- मा गच्छतु । पर्वतेन- स्थैर्यप्रतीकेन । मृत्युम्- मरणम् । अन्तः दधताम्- शतसंवत्सरकालपर्यन्तं बन्धे स्थापयतु । पुरूचीः- बहुञ्चना बहुगमनाः । शतं शरदः- शतसंवत्सरान् । जीवन्तु- प्राणधारणं कुर्वन्तु ॥४॥

यथाहान्यनुपूर्वं भवन्ति यथ ऋतव ऋतुभिर्यन्ति साधु ।

यथा न पूर्वमपरो जहात्येवा धातरायूषि कल्पयैषाम् ॥ १०.०१८.०५

धातः- विधायक देव । यथा । अहानि- दिनानि । अनुपूर्वं- यथाक्रमेण । भवन्ति- सन्ति । यथा । ऋतवः- वसन्तादिकालाः । ऋतुभिः- कालैरनुक्रमेण । साधु- सम्यक् । यन्ति- सरन्ति । यथा । पूर्व- पूर्वकालीनं जनकादिकम् । अपरः- अर्वाचीनः पुत्रादिकः । न जहाति- न त्यजति । एव- तथा । एषाम्- एतेषाम् । आयूषि- जीवनानि । कल्पय- रचय ॥५॥

आ रोहतायुर्जरसं वृणाना अनुपूर्वं यतमाना यतिष्ठ ।

इह त्वष्टा सुजनिमा सजोषा दीर्घमायुः करति जीवसे वः ॥ १०.०१८.०६

जरसम्- वार्धक्यम् । वृणानाः- कालेन वृण्वन्तः । इच्छन्तः । आयुः- जीवनम् । आ रोहताम्- अधितिष्ठत । अनुपूर्वं- आनुपूर्व्येण । यतमानाः- प्रयत्नं कुर्वन्तः । स्थ- भवथ । वः- युष्माकम् । जीवसे- जीवनाय । इह- अत्र । त्वष्टा- तनूकर्ता । सजोषाः- सहृदयः । सुजनिमा- शोभनावतारो विष्णुः । दीर्घमायुः- दीर्घं जीवनम् । करति- करोतु ॥६॥

इमा नारीरविधवाः सुपत्नीराञ्जनेन सर्पिषा सं विशन्तु ।

अनश्रवोऽनमीवाः सुरत्ना आ रोहन्तु जनयो योनिमग्रे ॥ १०.०१८.०७

इमाः- एताः । नारीः- स्त्रियः । अविधवाः- पत्यवियुक्ताः । आञ्जनेन सर्पिषा- शोभनशृङ्गारेण । सं विशन्तु- प्रविशन्तु । अनश्रवः- अश्रुरहिताः । अनमीवाः- अरोगाः । सुरत्नाः-

शोभनरमणीयभावनासंपन्नाः । जनयः- पतिव्रताः । अग्रे- मुख्यतया । योनिम्- गृहम् । आ रोहन्तु-
प्रविशन्तु ॥७॥

उदीर्घ्वं नार्यभि जीवलोकं गतासुमेतमुप शेष एहि ।

हस्तग्राभस्य दिधिषोस्तवेदं पत्युर्जनित्वमभि सं बभूथ ॥ १०.०१८.०८

नारि- हे महिले । गतासुम्- मृतम् । एतम्- एनं भर्तारम् । उप शेषे- तत्समीपे शयनं कुर्वती
रोदिषि । एहि- आगच्छ । जीवलोकम्- जीवितलोकं स्वजीवितं वा । अभि- अभिलक्ष्य । उदीर्घ्व-
उत्तिष्ठ । हस्तग्राभस्य- पाणिग्रहणं कुर्वतः । दिधिषोः- गर्भस्य निधातुः । तव- भवत्याः । पत्युः-
भर्तुः । इदम्- एतत् । जनित्वम्- पत्नीत्वम् । । अभि- अभिलक्ष्य । सं बभूथ- संभूतासि ॥८॥

धनुर्हस्तादाददानो मृतस्यास्मे क्षत्राय वर्चसे बलाय ।

अत्रैव त्वमिह वयं सुवीरा विश्वाः स्पृधो अभिमातीर्जयेम ॥ १०.०१८.०९

अस्मे- अस्माकम् । क्षत्राय- क्षत्रियधर्माय । वर्चसे- तेजसे । बलाय । मृतस्य- पञ्चत्वङ्गतस्य ।
हस्तात्- बाहोः । धनुः- चापम् । चापोपलक्षितक्षत्रियधर्मम् । आददानः- गृह्णन्स्मि । एवमेव यं यं
धर्ममनुसरन् यो यो मरणं प्राप्नोति तस्मात्तस्मात् स स धर्मस्तस्य तस्य परिवारेण ग्रहीतव्य इति
भावः । अत्रैव- अस्मिन् स्थाने एव स्वधर्मरूपेण त्वं भव । इह- अत्र । वयम् । सुवीराः-
शोभनवीर्यसंपन्नाः । अभिमातीः- अभिमानयुक्तान् । विश्वाः स्पृधः- सर्वान् स्पर्धमानान् । जयेम ।
अथवा इषुर्न धन्वन् प्रतिधीयते मन इति श्रुतिः । धनुर्गृहीत्वौपनिषदमिति मुण्डकम् । अनेन
उपासनात्मकं धनुर्मरणानन्तरं तत्परिवारेण तत्सन्तत्यै गृह्यत इत्यर्थः । उपासनमयधनुषा
अन्तरायजयोऽत्रोच्यते ॥९॥

उप सर्प मातरं भूमिमेतामुरुव्यचंसं पृथिवीं सुशेवाम् ।

ऊर्णभ्रदा युवतिर्दक्षिणावत एषा त्वा पातु निर्ऋतेरुपस्थात् ॥ १०.०१८.१०

उरुव्यचसम्- बहुव्याप्तम्। सुशेवाम्- सुखमयीम्। पृथिवीम्- पृथुलाम्। भूमिम्। मातरम्-
जननीम्। उप सर्प- उपगच्छ। दक्षिणावते- धर्मसमर्थाय। ऊर्णम्रदा- मृद्वी। युवतिः- तरुणी।
एषा- इयं भूमिः। त्वा- त्वाम्। निऋतेरुपस्थात्- मृत्योः सकाशात्। पातु- रक्षतु ॥१०॥

उच्छ्वस्व पृथिवि मा नि बाधथाः सूपायनास्मै भव सूपवञ्चना।

माता पुत्रं यथा सिचाभ्येनं भूम ऊर्णहि ॥ १०.०१८.११

उच्छ्वस्वस्व- ऊर्ध्वगतोच्छ्वासं कुरु। पृथिवि- भूमे। मा नि बाधथाः- एनं मा बाधस्व। अस्मै-
एतस्मै। सूपायना- शोभनोपगमना। भव। सूपवञ्चना- शोभनप्रलम्भा भव। यथा। माता- जननी।
पुत्रम्- वत्सम्। सिचा- वस्त्रेणाच्छादयति। तथा। एनम्। भूमे- पृथिवि। अभि- आभिमुख्येन।
ऊर्णहि- आच्छादय ॥११॥

उच्छ्वस्वमाना पृथिवी सु तिष्ठतु सहस्रं मित उप हि श्रयन्ताम्।

ते गृहासौ घृतश्रुतौ भवन्तु विश्वाहास्मै शरणाः सन्त्वत्र ॥ १०.०१८.१२

उच्छ्वस्वमाना- ऊर्ध्वगतश्वासं कृतवती। पृथिवी- भूमिः। सु- सुष्ठु। तिष्ठतु- प्रतिष्ठिता भवतु।
सहस्रम्- प्रभूताः। मितः- संमिताः पांसवः। उप श्रयन्ताम्- एनमुपसेवन्ताम्। विश्वाहा- सर्वेषु
दिनेषु। ते- संमिताः पांसवः। अस्मै- एतस्मै। अत्र- अस्मिन् स्थाने। घृतश्रुतः- उदकस्रावकाः।
गृहासः- सदनभूताः। शरणाः। भवन्तु- सन्तु ॥१२॥

उत्तै स्तभ्नामि पृथिवीं त्वत्परीमं लोगं निदधन्मो अहं रिषम्।

एतां स्थूणां पितरौ धारयन्तु तेऽत्रा यमः सादना ते मिनोतु ॥ १०.०१८.१३

त्वत्परि- त्वदुपरि। पृथिवीम्- भूमिम्। उत् स्तभ्नामि। लोगम्- लोष्टम्। निदधत्- स्थापयन्।
अहम्। मा रिषम्- मा हिंस्याम्। एताम्- एतम्। ते- तव। स्थूणाम्- स्तम्भमालम्बनमिति भावः।
पितरः- पूर्वपुरुषा मार्गदर्शिनः। धारयन्तु। अत्र- अस्मिन् स्थाने। यमः- उपरमाधिदेवता। ते-
तव। सदाना- अस्मिन् जन्मनि यानि स्थानानि तानि। मिनोतु- परिच्छिनत्तु ॥१३॥

प्रतीचीने मामहनीष्वाः पूर्णमिवा दधुः।

प्रतीचीं जग्रभा वाचमश्वं रशनया यथा ॥ १०.०१८.१४

प्रतीचीने- प्रतिपूज्ये । अहनि- दिवसे । इष्वाः- बाणस्य । पर्णमिव- मूले पत्रमिव त्वयि । माम् ।

आदधुः- धृतवन्तः । अश्वम्- तुरगम् । रशनया- रज्ज्वा । यथा तथा । प्रतीचीम्- प्रतिपूज्यम् ।

वाचम्- मन्त्रम् । जग्रभ- गृहाण ॥१४ ॥

Dr. Rangraji